

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Мокляка Володимира Миколайовича**

про дисертаційне дослідження

Вертеля Антона Вікторовича

**«Психоаналітична педагогіка в контексті розвитку зарубіжної
педагогічної думки XX століття»**

**на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Ступінь актуальності обраної теми. Дисертація А. В. Вертеля має незаперечну актуальність, оскільки викликана необхідністю залучення досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки задля його творчої імплементації на національному ґрунті в процесі модернізації сучасної освіти України. Крім того, на користь актуальності обраної А. В. Вертелем проблеми дослідження вказує факт дискусійності між сучасними парадигмальними установками на створення умов для повноцінного індивідуального розвитку кожної дитини незалежно від її психічних, фізичних та соціальних характеристик та недостатнім історико-теоретичним аналізом ідей і досвіду минулого, у тому числі й зарубіжної психоаналітичної педагогіки, яка якраз і орієнтована на розв'язання цих проблем, а також посиленням суперечностей між накопиченим та адаптованим до педагогіки різноманітним психоаналітичним інструментарієм, спрямованим на допомогу дитині й вивчення її особистості, та незначним його використанням у сучасній педагогічній практиці.

Дослідження історії взаємовпливу та взаємопроникнення психоаналізу і педагогіки уможливило виявлення позитивних тенденцій історичного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки в межах навчально-наукових і культурно-освітніх процесів у Центральній, Західній Європі та США у XX столітті. Відтак, актуальність заявленої теми дослідження зумовлена комплексом чинників, які характерні для сьогоденного етапу модернізації психолого-педагогічної освіти в Україні.

Той факт, що дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка у межах комплексної теми «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контексті» (реєстраційний номер 0121U107883) також свідчить на користь актуальності досліджуваної проблеми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Вірогідність та об'єктивність результатів і висновків дослідження забезпечується теоретико-методологічним обґрунтуванням його вихідних положень; коректністю застосованих методів історико-педагогічного аналізу; методологічним обґрунтуванням теоретичних висновків; комплексом взаємодоповнюючих

методів дослідження, релевантних меті і завданням; залученням до наукового аналізу широкого кола різноманітних джерел із опорою як на фундаментальні праці представників психоаналітичного руху ХХ ст., так і на сучасні наукові джерела та об'єктивністю автора в їх інтерпретації; упровадженням позитивних результатів дисертаційної праці в освітній процес сучасних закладів освіти різних рівнів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження. Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- в українській педагогічній науці окреслено теоретико-методологічні засади та досвід зарубіжної психоаналітичної педагогіки задля його творчої імплементації на національному ґрунті;
- розроблено методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки, зокрема педагогічні ідеї представників класичного психоаналізу З. Фрейда, К. Абрахама, Ш. Ференці, В. Райха;
- експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології А. Адлера; висвітлено педагогічні ідеї К. Г. Юнга та їх вплив на психоаналітичну педагогіку;
- розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки; окреслено педагогічні ідеї в гуманістичному психоаналізі Е. Фромма;
- висвітлено педагогічні ідеї в структурному психоаналізі Ж. Лакана і їх вплив на розвиток психоаналітичної педагогіки;
- розкрито особливості раннього розвитку дитини з позиції теорії об'єктних відносин та теорії прив'язаності; експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини та психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей;
- розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта; експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини Р. А. Шпіца;
- обґрунтовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі в контексті раннього розвитку дитини; висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт;
- охарактеризовано вплив Его-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки; розкрито новаторські ідеї А. Фрейд у сфері дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки;
- висвітлено методологічні суперечки А. Фрейд і М. Кляйн і їх вплив на психоаналітичну педагогіку;
- експліковано епігенетичну концепцію Его-ідентичності й психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті зарубіжної психоаналітичної педагогіки;

– продемонстровано досвід успішної екстраполяції психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів; показано екстраполяцію психоаналітичної теорії в практику (виховні центри А. Айхорна, ортогенічна школа Беттельгейма, школа «Саммерхілл» О. Нілла та особливості імплементації психоаналітичної теорії в педагогічну практику «Зелені будинки» Ф. Дольто, психоаналітично-педагогічні виховні консультації Г. Фігдора);

– розроблено рекомендації щодо можливості творчої імплементації прогресивного досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки на національному ґрунті.

Елементи наукової новизни сформульовані коректно, отримані наукові результати достатньою мірою апробовані та опубліковані у фахових виданнях.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Аналіз змісту дисертації А. В. Вертеля надає повне уявлення про проведене дослідження. Структура дисертації є обґрунтованою і логічно вмотивованою. Робота презентована п'ятьма розділами, висновками до кожного з них, загальними висновками, списком використаних джерел та додатками, що доповнюють, ілюструють та підсилюють положення, викладені в тексті дисертації.

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження проблеми, її зв'язок із науковими темами, програмами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі; аргументовано концепцію, методологічну й теоретичну основи, конкретизовано методи розв'язання завдань дослідження; схарактеризовано джерельну базу; представлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; подано інформацію щодо апробації, публікацій та особистого внеску здобувача; наведено відомості про впровадження результатів наукового пошуку, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади дослідження розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – схарактеризовано концептуальні засади, джерельну базу та напрями дослідження обраної проблеми. Доведено, що попри значну кількість праць, присвячених педагогічним аспектам психоаналітичної теорії і практики, сьогодні відсутні фундаментальні праці, присвячені ґрунтовному аналізу психоаналітичної методології для вирішення актуальних завдань навчання і виховання. Розроблено методологічну модель історико-педагогічного дослідження феномену зарубіжної психоаналітичної педагогіки, що являє собою систему елементів, які в сукупності дозволяють з певною точністю відтворити процес дослідження. Запропонована модель включає цільовий, теоретико-методологічний, загальнопсихоаналітичний, контекстуально-психоаналітичний, екстраполяційно-імплементаційний блоки. У межах кожного блоку визначено завдання історико-педагогічного дослідження, для реалізації яких було використано низку теоретичних методів (загальнонаукових та конкретно-наукових). Використання моделі як концептуальної рамки уможливило порівняння педагогічних поглядів представників зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ століття з метою

виокремлення позитивних концептуальних ідей зарубіжного психоаналітичного досвіду, які можуть бути творчо імплементовані на національному ґрунті.

У другому розділі – **«Загальнопсихоаналітичні та філософські засади розвитку зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – схарактеризовано основні психоаналітичні підходи і концепції, які виступають методологічним підґрунтям зарубіжної психоаналітичної педагогіки. Розглянуто педагогічні ідеї представників класичного психоаналізу З. Фрейда, К. Абрахама, Ш. Ференці, В. Райха. З'ясовано, що для перших психоаналітиків велике значення мав період раннього дитинства. Уточнена класична теорія психосексуального розвитку дитини і його стадіальна послідовність. Експліковано концепцію виховання в контексті індивідуальної психології А. Адлера. Показано, що А. Адлер поєднав результати психологічної та педагогічної науки, став фундатором своєрідної концепції виховання та створив технологію реалізації цієї концепції, основою якої є ідея гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів. Розглянуто педагогічні ідеї К. Г. Юнга. Охарактеризовано стадії розвитку дитини з позицій аналітичної психології. Експлікована концепція виховання (свідоме колективне виховання, виховання через приклад, індивідуальне виховання). Розглянуто концепції О. Ранка і С. Грофа як основу психоаналітичної перинатальної педагогіки.

У третьому розділі – **«Ранній розвиток дитини з позиції теорії об'єктних відносин та теорії прив'язаності»** – схарактеризовано психоаналітичні концепції найбільш раннього розвитку дитини (від народження до трьох років) і їх значення для психоаналітичної педагогіки. Експліковано психоаналітичну теорію об'єктних відносин М. Кляйн як підґрунтя осмислення раннього розвитку дитини. Показано, що теорія М. Кляйн є перехідною між класичними психоаналітичними теоріями і теоріями об'єктних відносин, у яких ураховується вплив зовнішніх об'єктних відносин на розвиток дитини. Експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини М. Малер, яка має фундаментальне значення для педагогіки в контексті теорії нормального та аномального розвитку дітей. Розглянуто концептуальну модель найбільш раннього розвитку дитини Д. Віннікотта. Експліковано психоаналітичну концепцію раннього розвитку дитини Р. А. Шпіца. Проаналізовано методологічні аспекти теорії прив'язаності Дж. Боулбі в контексті раннього розвитку дитини. Експлікована стадіальна послідовність формування прив'язаності, її типологія та розкриті основні причини її порушення. Висвітлено питання експериментальної верифікації теорії прив'язаності в концепції М. Ейнсворт.

У четвертому розділі – **«Вплив Его-психології на розвиток зарубіжної психоаналітичної педагогіки»** – розглянуто методологічні засади Его-психології, а також вплив педагогічних ідей представників Его-психології на психоаналітичну педагогіку. Експліковано новаторські ідеї А. Фрейд у сфері дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки. Представлено історико-педагогічний екскурс педагогічного поступу А. Фрейд. Розкрито

специфіку педагогічної діяльності А. Фройд у створеному нею закладі дошкільної освіти «Будинок дітей» та Хемпстедському дитячому будинку, де реалізували ідею створення прикладного, орієнтованого на виховання психоаналізу. Представлено стадії розвитку дитини відповідно до концептуальних положень Его-психології. Експліковано методологічні суперечки А. Фройд і М. Кляйн і їх вплив на психоаналітичну педагогіку. Проаналізовано методологічне підґрунтя та концептуальні засади віденської та британської школи дитячого психоаналізу та психоаналітичної педагогіки. Експлікована епігенетична концепція Его-ідентичності й психосоціального розвитку дитини Е. Еріксона в контексті психоаналітичної педагогіки.

У п'ятому розділі – **«Екстраполяція психоаналітичної теорії в педагогічну практику на прикладі закладів освіти різних типів»** – розглянуто приклади успішної імплементації психоаналітичної теорії у практику навчання і виховання. Показана екстраполяція психоаналітичної теорії в практику:

- соціально-педагогічної роботи на прикладі виховних центрів А. Айхорна для делінквентних підлітків (Австрія) та виправного закладу «Маленька Співдружність» Г. Лейна (Велика Британія);

- навчання і виховання дітей, які мають порушення у психічному розвитку на прикладі ортогенічної школи імені Соні Шенкман Б. Беттельгейма (США);

- альтернативного навчання і виховання на прикладі школи «Саммерхілл» О. Нілла (Велика Британія);

- на прикладі «Зелених будинків» – центрів раннього розвитку дитини Ф. Дольто (Франція);

- на прикладі психоаналітично-педагогічних виховних консультацій Г. Фігдора (Австрія).

Підсумки дисертаційної роботи підтверджують досягнення мети й завдань дослідження та є достовірними по відношенню до результатів. Усі теоретичні положення є переконливими, науково обґрунтованими й системно представленими.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що схарактеризовані автором теоретико-методологічні засади та досвід зарубіжної психоаналітичної педагогіки ХХ століття можуть бути використані у процесі імплементації психоаналітичних ідей у педагогічний процес, розроблення його методичного забезпечення, викладання лекційних, семінарських і практичних занять для студентів, магістрантів та аспірантів педагогічних закладів вищої освіти.

Матеріали дослідження, а також джерельна база будуть корисними в подальших наукових пошуках у відповідних галузях наукового знання, освітньому процесі закладів вищої, загальної середньої та позашкільної освіти, діяльності закладів соціального захисту, інституційного догляду, перинатальних центрів та центрів раннього розвитку дитини. Дані, отримані в результаті дослідження, можуть бути використані в підготовці до складання предметного тесту з педагогіки та психології єдиного фахового вступного

випробування для вступу на навчання для здобуття ступеня магістра на основі НРК 6, НРК 7, де питання з психоаналітичної теорії і практики є обов'язковими, а саме: психоаналітична теорія З. Фрейда, індивідуальна психологія А. Адлера, аналітична психологія К. Г. Юнга, неофрейдизм Е. Фромма, Е. Еріксона.

Практична значимість дослідження пов'язана з можливістю використання його результатів для розробки спецкурсу з історії психоаналітичної педагогіки; збагачення змісту курсів із загальної педагогіки, історії освіти й педагогічної думки та порівняльної педагогіки; нового осмислення та адаптивного інструментального освоєння вивченого педагогічного досвіду минулого у процесі сучасного інноваційного пошуку, що базується на гуманістичних та культурних пріоритетах.

Повнота викладених наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні теоретичні положення й результати дослідження достатньо повно відображено в 67 наукових працях (із них 45 – одноосібні): 5 розділів у колективних монографіях (із них 2 – закордонні), 19 статей у наукових фахових виданнях України; 3 публікації у періодичних наукових виданнях інших держав; 6 статей, що індексуються у міжнародній наукометричній базі Web of Science Core Collection; 25 публікацій апробаційного характеру; 9 праць, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Заслуговує на схвалення широка апробація отриманих результатів дослідження, яка здійснювалася на чисельних науково-практичних конференціях різних рівнів.

З огляду на це можна стверджувати, що кількість і якість опублікованих А. В. Вертелем наукових праць є достатньою, дисертація пройшла належну апробацію і є вагомою самостійною науковою працею.

Дотримання вимог академічної доброчесності. Автор дисертації дотримується норм доброчесної поведінки науковця, завжди посилається на першоджерела, не подає ідеї інших авторів без належного цитування.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Представлена дисертація, як і будь-яке неординарне дослідження, настановує на певні міркування, рефлексії, зауваги, що в чомусь відрізняються від запропонованих дисертантом, зумовлюють певні застереження чи побажання.

1. У тексті автор інколи дещо зловживає специфічною психоаналітичною термінологією, яка потребує пояснення. З огляду на це, доцільним було б розробити короткий глосарій найбільш важливих термінів психоаналітичної теорії і практики.

2. На нашу думку, представлені в дисертації концепції стадій (раннього, психосексуального, психосоціального та ін.) розвитку дитини доцільно було б узагальнити у вигляді таблиць та подати в додатках.

3. У підрозділах 5.1 та 5.3 дисертаційного дослідження, у яких розглядався досвід роботи виховних центрів А. Айхорна і виправного закладу Г. Лейна з делінквентними підлітками і засудженими дітьми, варто було б провести порівняльний аналіз із відповідними вітчизняними педагогічними

системами досліджуваного періоду, наприклад із закладами А. С. Макаренка або М. Л. Довгополюка.

4. Визначаючи перспективи використання досвіду зарубіжної психоаналітичної педагогіки, слід було б окреслити можливі виклики, з якими можуть стикнутися освітяни та інші зацікавлені сторони у процесі імплементації розроблених рекомендацій.

5. Завершеності дисертаційній роботі надало б більш повне визначення конкретних аспектів кола питань, які очікують на подальше дослідження.

Водночас висловлені зауваження й побажання не знижують високий теоретичний рівень і практичне значення даної праці, мають в основному рекомендаційний та дискусійний характер, оскільки впливають зі складності й багатогранності досліджуваної теми та окреслюють перспективні напрями подальших наукових розробок досліджуваної проблематики.

Висновки щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. На основі аналізу змісту дисертації, реферату та опублікованих основних праць здобувача визначаємо високий рівень проведеного дослідження, наукової обґрунтованості основних положень і висновків.

Вважаємо, що дисертація А. В. Вертеля «Психоаналітична педагогіка в контексті розвитку зарубіжної педагогічної думки XX століття» є цілісним, самостійним, логічно завершеним, достатньо апробованим та актуальним для педагогічної теорії та практики дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для розвитку вітчизняної педагогічної науки, яке заслуговує на позитивну оцінку і відповідає вимогам присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197 зі змінами, які висуваються до докторських дисертацій, а її автор, Вертель Антон Вікторович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної
педагогіки та андрагогіки
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка

Володимир МОКЛЯК

Підпис Володимира Мокляка засвідчую
Проректор з наукової роботи

Василь ФАЗАН

